

Kata Amabilis Jurić - Staša Srdanović
SOCIJALNI ASPEKTI U OBLIKOVANJU DJETETOVE
DUHOVNOSTI I IDENTITETA TE NJIHOVA KONKRETNA
AKTUALIZACIJA

*Social aspects in designing children's spirituality
and identity and their actualisation*

UDK: 2-455-053.4:272-183.5
2-455-053.4:2-47]:2-44

Pregledni znanstveni rad

Review article

Primljeno 10/2017.

459

Služba Božja 4117.

Sažetak

Pitanje duhovnosti postaje središte zanimanja suvremenog čovjeka bilo koje kulture, religije ili geografske pripadnosti. U tom se duhu shvaća i potreba ispitivanja toga fenomena kod djece od najranije dobi. U prvom dijelu riječ je o pojmovnim određenjima (duhovna dimenzija čovjeka, duhovnost djece, djetetov identitet) koja pružaju jasnije razumijevanje za dublju spoznaju duhovnosti predškolskog djeteta. Obitelj je primarno mjesto socijalizacije nužno za daljnji razvoj djetetove duhovnosti, što je predmet promišljanja drugog dijela. Zajedno s dječjim vrtićima, župnom zajednicom, grupom vršnjaka i medijima ona ima ključnu ulogu u razvoju i oblikovanju djetetova identiteta. Treći dio bavi se promišljanjem o duhovnom životu predškolskog djeteta. Polaznu točku pruža nam Isus iz Nazareta. U tom kontekstu predočuju se samo neke od bitnih karakteristika djetetove duhovnosti kao što su njegova zadivljenost i čuđenje prema svemu stvorenom, usmjerenost njegova pogleda k nebu i molitva koja u životu male djece ima posebno značenje.

Ključne riječi: duhovnost; djetetov identitet; duhovi život djeteta; socijalizacija; obitelj; mediji

UVOD

U susretanju sa suvremenim svijetom, koji nazivamo postmodernim, nailazimo na izrazitu zaokupljenost materijalnim stvarima. U tom kontekstu, misao poznatog psihologa E. Fromma da je današnjem čovjeku važnije *imati* nego *biti*, dobiva još više na važnosti.¹ Danas se čovjekova vrijednost mjeri po onome što posjeduje, dok se zanemaruje što on istinski jest. Navedene činjenice, bez daljnega, utječu na djecu koja dolaze iz postmodernih obitelji. Roditelji u današnjem svijetu pluralizma i nihilističke kulture često i sami gube orijentaciju glede odgoja svoje djece. U nedostatku vremena zanemaruju djecu prepuštajući ih njima samima i medijskim sadržajima, čime ona postaju duhovno zapuštena. Zbog pluralizma opcija često se osjećaju nesigurnima te katkad daju preveliku slobodu djeci, pri čemu zanemaruju odgovornost i svoju ulogu s kojom je ona bitno povezana. Djeca takvim ponašanjem stječu dojam da je lako doći do cilja, te bez poticaja i na kakvu aktivnost sve žele odmah imati. Razmaženost i prezasićenost vode ih do frustriranosti, objesti, nezadovoljstva, dosade i pasivnosti što negativno utječe na njihov psihički i duhovni razvoj. Gubljenje životnog smisla prepoznaje se kod djece tako što ona gube i svoju stabilnost.² To je razlog zašto I. Marijanović stavlja naglasak na duhovnu dimenziju djetetova života: "Da bismo uopće mogli govoriti o odgoju čovjeka, moramo imati odgovor na pitanje tko je čovjek. Materijalizam je u svojoj viziji svijeta, u tumačenju čovjeka, zanijskao bit čovjeka. Izbačena je srž, a ostala je samo ljuska. A srž toga ljudskog bića nije masa tijela, ni kemijski sastav, nego duh. Baš taj duh koji je kod čovjeka nositelj savjesti i svih spoznaja, i svih znanja, baš taj duh zanijskan je kao stvarnost. A odgoj koji zanijske srž čovjeka, koji odbacuje njegovu bit, ne može biti cjelovit."³ Iz rečenoga je evidentno da je duhovnost ključna za oblikovanje djetetova identiteta u ranoj i predškolskoj dobi. Suvremeni će odgoj pridonijeti razvitku cjelovite ljudske osobe, ako se u njegovu procesu posveti dovoljno pozornosti duhovnoj dimenziji djetetove osobno-

¹ Usp. Erich FROM, *Imati ili biti?*, Nolit, Beograd, 1986.

² Usp. Jasna ŠEGO, *Dječja duhovnost i postmoderna svijet*, u: *Dijete i društvo*, 8 (2006.), br. 2, str. 446–447.

³ Ivan MARIJANOVIĆ, *Uloga Katoličke Crkve u razvoju hrvatskog školstva*, u: *Kateheza*, 15 (1993.), br. 3, str. 230.

sti, kao integrativna aspekta u poimanju čovjeka kao duhovnog, a ne samo tjelesnog i psihičkog bića.

U ovome radu želimo ukazati na važnost duhovnosti u oblikovanju djetetova identiteta u ranoj i predškolskoj dobi uz poštovanje procesa socijalizacije s pripadajućim čimbenicima koji također, već od najranije dobi, utječu na dijete kao i na razvoj njegova opće-ljudskoga, kršćanskog odnosno duhovnog života.

1. POJMOVNA ODREĐENJA

1.1. *Duhovna dimenzija čovjeka*

Današnja antropologija, govoreći o čovjeku, ističe četiri važne dimenzije njegove osobnosti: tjelesnu (fizičku, biološku), psihičku (psihološku, emocionalnu, afektivnu), socijalnu (društvenu) i duhovnu. Isključivanjem duhovnog aspekta djetetove osobnosti nemoguće je dostići zrelost osobe.⁴ Ovdje ćemo se usredotočiti na duhovni aspekt kao integrativnu sastavnicu cjelokupne djetetove osobnosti. U tom kontekstu duhovnost (*spiritualitas*) možemo definirati kao skup sustavnih postupaka kojima čovjek interiorizira duhovna i moralna načela svoje religije ili duhovno stanje postignuto tim postupcima (molitva, askeza, vjerska praksa, meditacija, kontemplacija, duhovno štivo).⁵ S obzirom da je duhovnost povezana s pojmovima duh i duša, potrebno ih je pobliže razjasniti. Duh označava "sveukupnost duševnih funkcija, čovjekovu osobnost, njegove umne i karakterne osobine"⁶. S druge strane, duša je, prema filozofskom tumačenju, "načelo i temelj individualnog života, nematerijalan dio čovjekova bića koji posjeduje svjesno iskustvo, kontrolira želje, težnje i djelovanja te održava čovjekov identitet".⁷ Duh se ne može racionalno definirati jer se definicijom pretvara u objekt, a on je ipak subjekt. O duhu se ne može napraviti pojam, ali je moguće uočiti njegove znakove u određenoj osobi koji se očituju kao sloboda, smisao,

⁴ Usp. Marijan FRANJČIĆ, *Razvoj duhovnosti u djece i mladih u javnoj školi*, u: *Dijete i društvo*, 8 (2006.), br.2, str. 515-516.

⁵ Usp. Aldabert REBIĆ (ur.), *Duhovnost*, u: *Opći religijski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002., str. 214.

⁶ Mladen KLEMENČIĆ (ur.), *Duh*, u: *Hrvatski opći leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2012., str. 339.

⁷ Usp. Josip ŠENTIJA (ur.), *Duša*, u: *Veliki školski leksikon*, Školska knjiga, Zagreb, 2003., 229.

stvaralačka djelatnost, vrijednost, cjelovitost, ljubav. Navedene definicije navode nas na zaključak da *duhovnost* nije suprotnost *tijelu* ili *materijalnomu*, nego znači njegovu preobrazbu, postignuće najviše kvalitete cjelovitoga čovjeka, ostvarenje osobnosti.⁸

1.2. *Duhovnost djece*

Tijekom teorijskog istraživanja ove problematike, spontano se nametnula konstatacija, da se suvremena razvojna psihologija, ne bavi dostatno djetetovom duhovnošću. K tomu u prilog govori činjenica da psiholozi često govore o djeci kao o tjelesnim, mentalnim i emocionalnim bićima, a nerijetko kad o duhovnim. S druge pak strane, u svagdanjem životu zapažamo da čak i mala djeca pitaju s dubokim duhovnim sadržajem: Tko je stvorio prirodu? Zašto živim? Kako znamo što je istina, a što laž? I slična pitanja. Različiti su načini na koji djeca dolaze do odgovora na ta pitanja. Neka ih pronalaze u obitelji, neka u crkvi, a neka oblikuju svoj moral izvan religioznih institucija.⁹ Stoga T. Ivančić poziva na primat govora o djetetovoj duhovnosti budući da ona određuje dijete, njegov identitet i njegove temeljne potrebe. Svoju tvrdnju potkrjepljuje činjenicom da suvremena istraživanja o početku čovjekova života pokazuju kako se već začećem stvara čovjekova osobnost, odnosno njegova *duhovna duša*,¹⁰ a onda se u odnosu na nju stvara i psihofizička razina djeteta koje je od trenutka začeća potpuna osoba, koja se unatoč svim psihofizičkim promjenama ne mijenja, već ostaje ista, identična cijeloga života.¹¹

Ipak moramo priznati da, među pokušajima usmjerenim na definiranje duhovnosti djece, neki dječji psiholozi smatraju kako je duhovnost djece sposobnost da kroz odnose s drugima dođu do vlastitih vrednota te ih tako osnaže.¹² Osim navedenih, neki smatraju da je teško definirati duhovnost djece s obzirom da se radi o subjektivnom fenomenu. No u cijelosti se ipak slažu da ne

⁸ Usp. Nikolaj BERDJAJEV, *Duh i realnost*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985., str. 35.

⁹ Usp. Jasna ŠEGO, *Dječja duhovnost i postmoderni svijet*, u: *Dijete i društvo*, 8 (2006.), br. 2, str. 448.

¹⁰ Usp. HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Katekizam Katoličke Crkve*, Glas koncila, Zagreb, 1994., br. 366.

¹¹ Usp. Tomislav IVANČIĆ, *Duhovnost djece*, u: *Dijete i društvo*, 8 (2006.), br. 2, str. 435.

¹² Usp. Dynnette HART i Dawn SCHNEIDER, *Spiritual care for children with cancer*, u: *Seminar in oncology nursing*, 13 (1997.), br. 4, str. 236–270.

postoje djeca bez duhovnosti i da ona utječe na njihovu narav, tjelesno zdravlje i emocionalnost.¹³ Među njima Hay je jedan od rijetkih autora koji smatra da se kod djeteta može primijetiti bliži dodir sa svojom duhovnom sviješću nego kod mnogih odraslih. Stoga Z. Leutar pretpostavlja da djeca u ranoj dobi nisu sumnjiva i zbunjena svojim duhovnim percepcijama, iz čega se dà zaključiti da je duhovni integritet čovjekova temeljna ljudska potreba.¹⁴ U razumijevanju dječje duhovnosti suvremeni autori s područja psihologije (Erikson, Piaget i Fowler) također nam pružaju materijale za jasnije razumijevanje pojedinog stupnja razvoja djetetove osobnosti, kao i mogućnosti primjerene intervencije za duhovnu pomoć.¹⁵ Valja spomenuti da je o pojmu Boga već od najranijeg djetinjstva također govorio Jean Piaget. On, naime, djetetovu koncepciju Boga povezuje sa slikom vlastitih roditelja. Dakle, ono svoju percepciju drugih osoba, npr. majke ili oca, preslikava na sliku Boga.¹⁶ Također i J. Colomb, *padre della catechetica moderna*, tvrdi kako se duhovna dimenzija djece počinje formirati u najranijoj dobi, čak i prije samog rođenja djeteta, jer je prisutna u svijesti roditelja i sve se više povećava s njegovim razvojem sve do sedme godine. Stoga se ovo cjelokupno razdoblje može nazvati tzv. *prigodnom katehezom*, a to drugim riječima znači da odrasli prigodno odgovaraju na duhovne i druge potrebe djeteta.¹⁷ Zaključno možemo konstatirati da pri istraživanju djetetove duhovnosti valja također imati na umu njegovu razvojnu dob.

1.3. Djetetov identitet

Pojam identiteta kroz povijest je postao ključna postavka prvo u fizici, matematici, filozofiji, a tek kasnije u društvenim i humanističkim znanostima: psihologiji, sociologiji, antropologiji. Ipak, u pozadini svih njegovih oblika kao i izričaja osobni je identitet koji se vezuje uz svaku osobu i neizbježno egzistencijalno

¹³ Usp. E. HUFTON, *Parting gifts: the spiritual needs of children*, u: *Journal of Child Health Care*, 10 (2006.), br. 3, str. 240–250.

¹⁴ Usp. Zdravka LEUTAR, *Uloga socijalne mreže u razvoju duhovnosti djece – kršćanska perspektiva*, u: *Dijete i društvo*, 8 (2006.), br. 2, str. 462.

¹⁵ Usp. Ilija ŽIVKOVIĆ, *Koncept Boga i religioznosti kod djece i adolescenata u istraživanjima Piagetova, Kohlbergova i postpiagetova kognitivnog pravca*, u: *Sociologija i prostor*, 45 (2007.), br. 3–4, str. 325.

¹⁶ Usp. I. ŽIVKOVIĆ, *Koncept Boga i religioznosti kod djece...*, str. 326.

¹⁷ Usp. Joseph COLOMB, *Kateheza životnih dobi*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 1991., str. 23–25.

pitanje: *Tko sam?* Da bi odgovorio na to pitanje, iz kojeg proizlazi mnoštvo drugih, čovjek dolazi svakodnevno ususret različitim čimbenicima, institucijama i procesima koji na određen način, više ili manje uspješno, sudjeluju u izgradnji njegova identiteta. To je pokazatelj da osobni identitet nikada nije u potpunosti određen i dovršen, već je uvijek "objekt potrage, katkad uz žrtvu i visoku cijenu, podložan krizi koja ispitkuje i uznemiruje".¹⁸ Osobni identitet potječe iz postupne izgradnje, čije se osnove već izgrađuju u najranijim godinama života. Čak i prije rođenja djeteta postoji u mašti i razgovoru svojih roditelja koji će ga kroz njegov spol i ime okarakterizirati pokazujući planove i predviđanja koja imaju za njega. Poslije rođenja, obiteljski govor nastavlja pratiti djetetov razvoj.¹⁹ Djetetov je identitet umnogome osobna kategorija, jer je njegovo formiranje nezamislivo bez odnosa prema nizu društveno-kulturnih čimbenika. Susret s drugima i drugačijima je također važan, budući da je samo tako moguće otkriti i prepoznati posebnosti i vrijednosti vlastitog identiteta.²⁰

Prema kršćanskom poimanju identiteta, teologija stvaranja uči da je čovjek stvoren kao neponovljivo biće, koje svoje izvorište ima u Bogu. Identitet polazi od imenovanja, od pitanja: "Što je što?" U Božjem imenovanju kao dijelu stvaranja pronalazimo izvornost koja živi u svakoj kulturi. U kontekstu identiteta i sam Bog se objavljuje: "Ja sam koji jesam." To ga razlikuje od svih drugih bića i od svega stvorenog.²¹ Također nam biblijska priča o Ezavu i Jakovu odgovara na bitna antropološka pitanja (Odakle sam? Tko sam?) vezana uz ljudski identitet. Budući da se ovdje radi o pitanjima vlastitog rodoslovlja i doma, odgovori na njih ostaju odlučujući za cijeli život. Upravo u ovom dvojstvu braće prisutna je polarizacija u kojoj dolazi do izražaja cjelina života. Zadaća općeljudskog, kao i vjerskog odgoja, sastoji se u tome da od najranije dobi integrira suprotstavljenosti života.²² Dalje u razumijevanju djetetova identiteta valja imati na umu da otaj-

¹⁸ Željko TANJIĆ, *Rastopljeni identitet*, u: *Lađa*, 4 (2009.), br. 2, str. 7.

¹⁹ Usp. Catherine HALPERN – Jean CLAUDE – Ruano BORBALAN, *Identitet(i). Pojedinač, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009., str. 42–43.

²⁰ Usp. Ivica ŽIŽIĆ, *Genealogija vjerničkog subjekta*, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2009.), br. 3, str. 451–452.

²¹ Usp. Ivan ŠAŠKO, *Odlike identiteta, njegova svrha i važnost*, u: Valentina Blaženka MANDARIĆ i Ružica RAZUM (ur.), *Identitet kao odgojno-obrazovna vrijednost. Zbornik radova s tribina Zajednički vidici*, Glas Koncila, Zagreb, 2011., str. 57.

²² Usp. Alojzije HOBLAJ: *Teološko-katehetska ishodišta vjerskog odgoja u ranom djetinjstvu*, Glas Koncila, Zagreb, 2006., str. 145–149.

stvo čovjeka postaje jasnim jedino u otajstvu utjelovljene Riječi. Ljudska osoba bitno uključuje "biti stvoren na sliku Božju" te je neshvatljiva bez transcendentnoga korijena. U tom kontekstu, kada govorimo o izgradnji kršćanskog identiteta predškolskog djeteta, ponajprije se radi o posvemašnjem razvoju ljudske osobe, odnosno njezina identiteta koji je istovremeno slika Boga nevidljivoga i savršenog čovjeka.²³

2. SOCIJALNI ASPEKT U RAZVOJU DJETETOVE DUHOVNOSTI

Prema Durkheimu socijalizacija je proces u kojem mlade generacije preuzimaju ili usvajaju od prethodnih generacija oblike razmišljanja, osjećaja, djelovanja, norme, pravila i socijalne vrednote.²⁴ Okolina ima bitnu ulogu u oblikovanju duhovnosti kod djeteta predškolske dobi, jer je ono neminovno upućeno na druge ili je socijalno ovisno o drugima. Kada govorimo o socijalizaciji, razlikujemo primarnu, u kojoj važnu ulogu imaju ponajprije roditelji te ostali članovi obitelji, kao i sekundarnu: dječji vrtići, župne zajednice i vršnjaci te mediji.

465

2.1. Primarna socijalizacija – obitelj

Cijeli obiteljski život utječe na duhovnost djeteta i prije njegova rođenja. Važno je da se u obitelji razvijaju duhovne i moralne vrijednosti jer će o njima ovisiti i djetetov vrijednosni odgoj. U prvoj godini djeteta majka je odgojiteljica koja zadovoljava sve njegove potrebe. Stoga se u teološko-katehetskoj i stručnoj literaturi naglašava da je odgojitelj "osoba koja u duhovnom smislu *rađa* i u tom se smislu odgoj može držati pravim apostolatom što je životno priopćivanje koje izgrađuje dubok odnos između odgojitelja i gojenca te ih oba čini sudionicima istine i ljubavi, konačne svrhe na koju je pozvan svaki čovjek od Boga Oca, Sina i Duha Svetoga".²⁵ Iz navedenoga proizlazi da je majka prva odgojiteljica preko koje se održavaju svi ljudski utjecaji na predškolsko dijete, kao npr. obiteljski, društveni i vjerski. Otac u ovom razdoblju ima

²³ Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et Spes*. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu, u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 72008., br. 22.

²⁴ Usp. Valentina Blaženka MANDARIĆ, *Mladi. Integrirani i(li) marginalizirani*, Zagreb, 2009., str. 95.

²⁵ Ivan FUČEK, *Moralno-duhovni život. Roditelji djeca*, Split, VII, 2008., str. 228.

posrednu ulogu koja će tek od druge godine postati neposrednom. U ovoj se dobi duhovnost i moralnost dojenčeta i djeteta ne razvija poučavanjem riječju nego primjerom, budući da dijete u tom razdoblju oponaša roditelje. Prvotnu ulogu, kako smo već istaknuli, ima ponašanje majke a zatim oca te braće i sestara, stoga je utjecaj obitelji na djetetov duhovni život jako velik. U slučaju da je tijekom ovog razdoblja dijete nije u potpunosti integriralo sve ono što se očekivalo, u sljedećim razvojnim fazama može se popraviti taj nedostatak. U razdoblju 3. – 7. godine roditelji su još glavni odgojitelji, tako da se kod djeteta pojavljuje suradnja s drugima, ponajprije s braćom i sestrama te odgojiteljima/icama u predškolskoj ustanovi.²⁶

Kako bi roditelji na što kvalitetniji način prenijeli duhovnost na svoju djecu, važno je da se brinu o *ulozu* koju će odabrati. Ako roditelj preuzme ulogu *učitelja* duhovnosti, njegovo će dijete duhovnost shvatiti kao *domaću zadaću* koju treba izvršiti. Dijete će s roditeljima raspravljati o nekim pitanjima vjere, ali neće je biti sposobno provoditi u životu. To se događa kada roditelj zauzme ulogu učitelja umjesto svjedoka. Međutim, ako roditelji prihvate ulogu *prijatelja* djeteta, manje će biti naglašene Božje ideje i koncepcije. Sve će biti prihvaćeno kroz razigranost, a ne kroz rješavanje zadatka, jer će se koristiti igrom u posredovanju biblijskih sadržaja te će ih na taj način djeci učiniti još zanimljivijim. Pozitivne emocije koje će pratiti to iskustvo djeca će kasnije povezivati s kršćanskim življenjem i samom predodžbom Boga. Postoje jake i slabe strane obiju uloga, i učitelja i prijatelja. Idealno je kombinirati obje u jedinstvenu ulogu roditelja.²⁷

Što se tiče *govora o Bogu* u obitelji, ponajprije se mora prihvatiti da je Bog tajna, često neshvatljiva. U Bogu postoje oprečnosti koje se naizgled isključuju, a ipak se u njemu potpuno slažu. To će biti temelj za ispravan govor o Bogu u obitelji. Djeca su u prvih devet mjeseci života potpuno zaštićena u majčinom krilu i njihove su potrebe time zadovoljene, što se očituje kroz doživljavanje i samoga Boga. Kasnije svojim konkretnim djelovanjem roditelji ukazuju djeci na Božje djelovanje u njihovu životu. U predočavanju Boga polazi se od iskustva djeteta u krugu roditelja, stoga je važno dijete od početka poticati na razgovor s

²⁶ Usp. Joseph COLOMB, *Kateheza životnih dobi*, str. 23–44.

²⁷ Usp. Zdravka LEUTAR, *Uloga socijalne mreže u razvoju duhovnosti djece – kršćanska perspektiva*, u: *Dijete i društvo*, 8 (2006.), br. 2, str. 464–265.

Bogom. Na početku će to biti odgovor na neposredan doživljaj djetetove zahvale za sve ono lijepo što je primljeno u obliku radosti. S vremenom zahvala prelazi u molitvu prošnje, gdje se javlja problem neuslišane molitve koju dijete može tragično shvatiti. Stoga je važno objasniti djetetu kako Bog nekad ne ispunjava molitve jer priprema nešto bolje i ljepše.²⁸

Stav koji dijete treba razviti u prvom razdoblju djetinjstva stav je povjerenja prema Bogu. On se lakše ostvaruje ako ga je dijete prepoznalo u vlastitim roditeljima kroz osjećaje voljenosti i prihvaćanja. U svojim promišljanjima F. Podgorelec, pozivajući se na M. Leist, ističe važnost *slike* o Bogu koja se djetetu posreduje: je li ona biblijska ili po vlastitom nahodačenju? Nerijetko se djetetu i prijete Bogom, pogotovo kada se javlja razdoblje bunta i neposlušna. Takvim govorom da se Bogu njihovo ponašanje ne sviđa, djeci se nameće krivnja i oni počinju doživljavati Boga kao onog koji nema razumijevanja. Ako roditelji u djetetu već u ranoj dobi pobude strah od Boga, ono će se početi udaljavati i bit će teško uspostaviti odnos povjerenja koji bi se trebao razviti u djetinjstvu.²⁹ Kao što je već spomenuto, dijete prva iskustva o Bogu susreće u vlastitoj obitelji time što roditelji svojom odgojnom ulogom ostvaruju dva neizostavna uvjeta. Prvi je da roditelji moraju vjerovati u Boga, inače se iskustvo koje dijete stječe neće moći povezati s Bogom, dok se drugi uvjet temelji na kontinuiranoj potrebi roditelja za molitvom.³⁰ Dakle, duhovnost je djece, zapravo, pitanje duhovnosti obitelji. Ako obitelj uspije razviti istinski duhovni život, poštujući sustav vrijednosti, taj će se duh prenijeti i na dijete tako što će ono upijati ono što roditelji žive.

2.2. Sekundarna socijalizacija – dječji vrtić, župna zajednica i vršnjaci

Kvalitetnim vjerskim odgojem u predškolskim ustanovama i župnim zajednicama kod djece se profilira i njihova duhovnost, zato što vjerski odgoj pridonosi cjelovitom ranom razvoju dje-

²⁸ Usp. Klemens TILMANN, *Kako govori danas o Bogu u obitelji*, Đakovo, 2003., str. 20–32.

²⁹ Usp. Franjo PODGORELEC, *Nekoliko temeljnih smjernica za duhovno život djece s posebnim osvrtom na kršćansku duhovnost*, str. 482.

³⁰ Usp. Marielene LEIST, *Prva iskustva o Bogu*, Đakovo – Zagreb, 1986., str. 9.

tetove osobnosti i buđenju njegove duhovnosti.³¹ Cilj je odgoja za duhovnost neprekidno sjećanje i obogaćivanje duhovnog znanja i uspostavljanja sklada sa svijetom. Pokraj usvajanja teorija i činjenica, važno je stvarati i ozračje samoće i šutnje, molitve i meditacije. Budući da se u takvim prilikama mogu *roditi* mnoge maštovite i kreativne ideje, osobito je važno duhovnu komponentu *utkivati* u odgojno-obrazovni proces od najranijeg djetinjstva, *dječjeg vrtića*.³² U tom duhu, poznati pedagog i kateheta djece predškolske dobi A. Hoblaj, naglašava da religiozna pedagogija predškolskog odgoja u perspektivi odgojno-obrazovnog kontinuiteta svoju zadaću vidi u osposobljavanju djeteta za cjelovit doživljaj svijeta. Time želi istaknuti kako djetetu valja omogućiti da u svijetu dokuči, susretne i bude poneseno onime što nadilazi isključivo racionalno poimanje na njemu svojstven način, nego ga također treba usredotočiti na stjecanje iskustava na različitim područjima i s različitim pogledima na svijet. Osim toga ne bi se smjela zanemariti niti emocionalna razina djeteta, koja se očituje u sposobnosti divljenja i čuđenja, osjećaja radosti, sućuti i žalovanja. U tom kontekstu valja naglasiti da ostvarivanje vjerskog odgoja u predškolskoj dobi teži tomu da se dijete poveže s prirodom, a u susretu sa svijetom i sa samim sobom, na meditativan način, stekne duhovnu sposobnost i – razmjerno procesu sazrijevanja – razvija svoje kognitivne sposobnosti, koje su u ovoj dobi u stalnom porastu.³³

Posredovanjem vjerskog odgoja u obitelji i u određenoj župnoj zajednici duhovnost postaje dublja i snažnija. U tom duhu važno je uključiti dijete u zajednice ili skupine odraslih kao npr. biblijske, liturgijske, karitativne i sl., jer to uključenje i s pedagoškog stajališta pridonosi rastu zajedništva i njegove duhovnosti.³⁴ Na taj se način kršćanski vjerski odgoj predškolske djece u dječjim vrtićima i župnoj zajednici temelji na poticanju i buđenju vlastitih odgovora, a ne davanje gotovih. Ovdje ističemo tri temeljne duhovno-kulturne vrijednosti “koje se višestruko prisutne u vjerskom odgoju predškolske dobi te u vjerskom odgoju

³¹ Usp. Alojzije HOBLAJ, *Vjerski odgoj pridonosi cjelovitom razvoju djetetove osobnosti*, u: *Dijete i društvo*, 8 (2006.), br. 2, str. 505.

³² Usp. Jasna ŠEGO, *Dječja duhovnost i postmoderni svijet*, str. 449.

³³ Alojzije HOBLAJ, *Vjerski odgoj pridonosi cjelovitom razvoju djetetove osobnosti*, str. 506–507.

³⁴ Usp. Zdravka LEUTAR, *Uloga socijalne mreže u razvoju duhovnosti djece – kršćanska perspektiva*, str. 464.

i obrazovanju male školske dobi. Riječ je o ljepoti, istini i dobroti, vrednotama koje djeca spontano i radosno naslućuju, otkrivaju i primaju cjelinom svoga bića.”³⁵

Osim dječjih vrtića i različitih župnih okupljanja, ne možemo zanemariti *utjecaj vršnjaka* u razvoju duhovnosti djece. U djetetu postoji prirodna simpatija prema drugome i otvorenost međusobnom pomaganju, pa negdje oko četvrte godine ono počinje tražiti prijatelje oblikujući svoje grupe za igru. U tom procesu učenja *biti zajedno*³⁶ dijete najprije nauči surađivati s braćom i sestrama te kasnije i s drugima, jer u njemu postoji prirodna potreba međusobnoga pomaganja kao i aktivna simpatija prema drugima. Ipak moramo računati i s djetetovom nedostatnom praktičnom sposobnosti u sudjelovanju i točnom poznavanju drugoga, što dalje uključuje da ga moramo odgajati za ljubav i društvenost kako bismo u njemu razvili altruizam.³⁷

Unatoč želji za igrom, suvremene društvene promjene dovode do problema otuđivanja djece jednih od drugih, zbog usmjerenosti na virtualni svijet. Sve manje vidimo djecu u parkovima, a zapostavljene su klasične i igre dječaka i djevojčica. S druge pak strane, utjecaj vršnjaka na duhovnost djece može biti dvojsjekli mač. To se događa kada se vršnjaci zbog nepoznavanja pravih sadržaja vjere izruguju te time narušavaju njezinu vitalnost. Stoga se čini uputnim da roditelji već od najranije dobi upozore djecu na negativan utjecaj vršnjaka budući da tada još mogu pomoći djetetu u njihovu razlikovanju. U kasnijoj dobi taj se utjecaj smanjuje i više ne mogu utjecati na njihov izbor prijatelja. Bilo bi korisno za zdravi duhovni odgoj stvarati vjerske klubove iz susjedstva gdje će mlađi učiti od iskustva starijih. Takva međugeneracijska učenja mogu biti korisna i za stariju, kao i za mlađu djecu.³⁸

³⁵ Ana G. ŠABIĆ – Josip BARIČEVIĆ – Ivan VITEZ, *Priručnik za hrvatsku početnicu: prinosi metodici početnoga čitanja i pisanja*, Zagreb, 1995., str. 11.

³⁶ Usp. Jaques DELORS, *Učenje: blago u nama. Izvješće UNESCO-va Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće*, Educa, Zagreb, 1998., str. 102–104. Više o dimenzijama socijalnoga učenja vidi u: Ana Thea FILIPOVIĆ, *Učiti živjeti zajedno. Dimenzije socijalnog učenja u pedagoškoj i teološkoj perspektivi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2017.

³⁷ Usp. Joseph COLOMB, *Kateheza životnih dobi*, str. 34.

³⁸ Usp. Zdravka LEUTAR, *Uloga socijalne mreže u razvoju duhovnosti djece – kršćanska perspektiva*, str. 468.

2.3. Mediji – televizija, internet

Odgoj za medije danas je bitna sastavnica duhovne izgradnje, jer i oni utječu na djecu već od najranije dobi. Nasilje na filmovima i u videoigrama teži pobuđivanju snažnih emocija i često je bezrazložno izazvano. Sredstva društvenog komuniciranja, kojima se današnja djeca koriste, u najčešćem slučaju izmiču kontroli roditelja. Iz tog se razloga djeca moraju upoznati s pozitivnim i negativnim stranama medija, što uključuje razvijanje kritičke svijesti već od najranije dobi prema mnoštvu informacija kojima su svakodnevno obasuti. Razlog je tomu što se dijete preko medija hrani upitnim sadržajima, koji mogu u njima razviti ovisnost, udaljavati ih od bližnjih, te ih natjerati da se zatvore i osame u virtualnom svijetu.³⁹ Također ne smijemo zanemariti činjenicu da na moralni odgoj suvremenog djeteta utječu i mediji, gdje se sve svodi na vizualnost i doživljaj kroz sliku pred ekranom čiji prizori ispunjavaju dječju psihu i maštu. Neki ma je u temeljima već poljuljan ili srušen osjećaj za čudoredno, duhovno i čedno, za stid i evanđeoske vrijednosti koje zahtijevaju pristanak vjere i život po njoj.⁴⁰ Osim navedenih problema, mediji kod djece mogu prouzročiti odbijanje autoriteta, dječju samovolju i neodgovornost, djelujući tako da iskrivljuju njihovu savjest i duhovno ih porobljuju, što se sve skupa odražava i na njihov psihički i duhovni život. Govoreći o negativnim stranama medija, ne možemo zanemariti i one pozitivne: obrazovanje, opuštanje, zabava, komuniciranje, suosjećanje... Medijima se treba koristiti umjereno i primjereno djeci, njihovoj dobi i interesima. U odgoju za medije bitnu ulogu imaju roditelji, stoga je poželjno i da određene sadržaje gledaju s djecom te da razgovaraju o njima na primjeren način. Odgovorno roditeljstvo uključuje i brigu o odgoju djece za medijsku kulturu. Očekuje se da bi medijski pedagozi trebali svojom stručnošću i iskustvom pomoći roditeljima u ispravnom ophođenju s medijima.⁴¹

³⁹ Usp. Franjo PODGORELEC, *Nekoliko temeljnih smjernica za duhovno život djece s posebnim osvrtom na kršćansku duhovnost*, str. 483–484.

⁴⁰ Usp. Ivan FUČEK, *Moralno-duhovni život. Roditelji djeca*, str. 231.

⁴¹ Usp. Jasna ŠEGO, *Dječja duhovnost i postmoderni svijet*, str. 452–453.

3. DUHOVNI ŽIVOT DJETETA

Kada govorimo o djetetovu duhovnom životu, polazišnu nam točku pruža Isus iz Nazareta, Sin Božji, koji postavlja dijete kao središnji i najveći ideal u kraljevstvu nebeskom. U tom duhu on traži od odraslih da se obrate i ponovno postanu bezazleni, nedužni, čisti i sveti poput djece s kojima se on poistovjećuje (usp. Mt 18, 1 – 5). U navedenome evanđeoskom ulomku Krist poučava kako djeci treba služiti tako da ih se primi i odgaja u duhu evanđelja tako da, kada i odrastu, budu djeca Božja, ponižna i skromna poput Isusa.⁴² Osim navedenoga biblijskog mješta gdje Isus govori o djeci J. Gundry-Volf navodi i neke druge u kojima Isus blagoslivlja djecu i govori kako Kraljevstvo Božje pripada upravo njima (usp. Mt 19, 13 – 14). Promatramo li kontekst u kojima su Evanđelja pisana, primjećujemo da su djeca bila pri dnu društvene ljestvice, a Isusova je izjava o njima bila u suprotnosti s ustaljenim mišljenjem tog doba. On ih predstavlja kao uzore odraslima; ako žele ući u kraljevstvo nebesko, pozvani su biti djetetom (usp. Mk 10, 15, 7). U Matejevu evanđelju pronalazimo tekst u kojem su djeca prepoznala istinu o Kristu kao Sinu Davidovu, dok, s druge strane, svećenici i poznavatelji pisma ne shvaćaju zašto djeca obožavaju i slave Isusa (usp. Mt 21, 14 – 16). Uzvikom *Sine Davidov* djeca potvrđuju Isusa Mesijom, čime ukazuju da im je Bog podario unutarnju spoznaju za prepoznavanje njegovih božanskih i kraljevskih sposobnosti. To su spoznali zahvaljujući Božjoj milosti, a ne njima samima.⁴³ Dakle, možemo konstatirati da nas već navedeni, kao i ostali novozavjetni tekstovi o djeci, upućuju na činjenicu da ona od najranije dobi posjeduju bogati duhovni život, koji se izražava na različite načine u skladu s njihovim psiho-fizičkim sposobnostima. U teološkoj i religiozno pedagoško-katehetskoj literaturi susrećemo čitav niz

⁴² Ivan FUČEK, *Moralno-duhovni život. Roditelji djeca*, str. 229.

⁴³ Judith M. GUNDRY-VOLF, *The Least and the Greatest: Children in the New Testament* <https://books.google.hr/books?id=QBrHz8gRRowC&pg=PA29&lpg=PA29&dq=judith+volf+the+least.and.the+greatest&source=bl&ots=69PCTbKfEB&sig=l6leYen017yIPtMxP51zVIUgarw&hl=hr&sa=X&ved=0CBkQ6AEwAGoVChMikLPVpuWoyAIVxEwUCh0ScwJB#v=onepage&q=judith%20volf%20the%20least.and.the%20greatest&f=false> (preuzeto 4. X. 2017.). Više o naputcima čitanja Biblije i njezine interpretacije vidi u: Jadranka GARMAZ – Ružica RAZUM, *Biblija u vjerskom odgoju djece predškolske dobi*, u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije*, 140 (2012.), br. 10–11, str. 771–777.

načina očitovanja duhovnog života predškolskog djeteta.⁴⁴ U ovome ćemo se radu usredotočiti samo na neke od njih koji su vrlo svojstveni djetetu i njegovim duhovnim izričajima.

3.1. *Djetetovo divljenje i čuđenje*

Djetetov duhovni život očituje se kroz njegovu spontanost, otvorenost transcendentnomu koje prožima sve dimenzije njegova života. U odnosu prema svijetu i svemu što postoji kod djeteta primjećujemo da je snažno izraženo čuđenje i divljenje, a u odnosu prema religioznome i Bogu djeca osjećaju i iskazuju iskrenu radost. To posebno dolazi do izražaja u susretu s književno-umjetničkim i biblijskim tekstovima, gdje dijete uspostavlja spontan i vrlo neposredan odnos u kojem je naglašena emotivna dimenzija, stvaralačka igra te intenzivni trenutci čuđenja i divljenja. Iz toga razloga dijete želi da mu se iznova ponavlja već ispričana biblijska priča ili pjesmica koju već zna napamet od čestog ponavljanja. To iskreno divljenje kod djeteta pridonosi da ispričani sadržaji postanu dio njega samog. A samo čuđenje potiče ga na stvaralaštvo.⁴⁵ Dalje valja primijetiti da se dijete od najranije dobi razvija u znaku čuđenja ili divljenja, jer svaka nova stvar predstavlja za njega novi doživljaj kojemu se čudi i divi. Čuđenje je sposobnost ljudskog bića koje ga u životu potiče da razvija temeljnu komunikaciju sa sobom, svijetom i Bogom. To čuđenje treba započeti već na početku djetetova života od sasvim malih svakidašnjih pojava. Djeci ne trebaju poticaji roditelja za čuđenjem zato što oni ne ostaju na površini, već spontano prodiru u nutrinu. Time djeca postaju metafizičari kojima je često dano vidjeti ono što odraslima promiče. Moglo bi se reći da djeca vide nevidljivo, otkrivaju transcendentnu dimenziju u biblijskim tekstovima, simbolima, liturgijskim događajima, umjetničkim tekstovima i svijetu što ih okružuje. Dijete u susretu s onostranim iskazuje iskrenost u spontanosti i radosti.⁴⁶

⁴⁴ Usp. Alojzije HOBLAJ, *Teološko-katehetska ishodišta vjerskog odgoja u ranom djetinjstvu*, str. 15–26.

⁴⁵ Usp. Ana Gabrijela ŠABIĆ, *Vjerski odgoj djece predškolske dobi u duhovno-kulturnom kontinuitetu s vjerskim odgojem djece mlade školske dobi*, u: A. HOBLAJ – M. ŠIMUNOVIĆ (ur.), *Pustite malene k meni. Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece predškolske dobi u izvanobiteljskim uvjetima*, Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999., str. 20.

⁴⁶ Usp. Alojzije HOBLAJ, *Metoda parabole kao sredstvo katehetske komunikacije* u: *Crkva u svijetu*, 40 (2005.), br. 4, str. 421–422; S. HORVAT, *Osvrt na osobno iskustvo u provedbi vjerskog odgoja u ranom djetinjstvu*, str. 579–580.

3.2. Djetetov pogled usmjeren u nebo

Dok visoki rastom i odrasli često gledaju odozgor prema dolje, možemo reći da dijete uvijek gleda u visinu, prema nebu. Takvo djetetovo gledanje podsjeća na Krista koji je uvijek gledao prema Ocu. Ono za čime netko u srcu traga ispisano je na njegovu licu. Tek onda kada sve oko sebe promatramo bez posebne namjere, sposobni smo vidjeti cjelinu. Ipak se mora priznati činjenica da odrasli često zaboravljaju što to zapravo znači biti dijete, što je očito u načinu njihova promatranja ne samo djeteta, nego i svega što ih okružuje. Odrasli žele vidjeti ispred sebe i sve obuhvatiti vlastitim okom te svime što obuhvate žele vladati i raspolagati. Kao što je već spomenuto, dijete u svom pogleda odražava čuđenje, ono mirno promatra, ne žuri od dojma do dojma, od trenutka do trenutka.⁴⁷

U kontekstu djetetova pogleda na nebo bolje razumijevamo evanđeoske ulomke o Isusovu pristupu djeci (usp. Mt 18, 1 – 5; Lk 9, 46 – 48; Mk 9, 33 – 37). Poruka trojice evanđelista bila je uvjetovana pitanjem položajnih mjesta, koje je onda, a i dandanas vrlo aktualno. Stoga ova Isusova poruka, odnosno pitanje *Tko je najveći?* još više dobiva na važnosti. Kad ju je Isus izrekao, ona je zvučala provokativno za njegove slušatelje zato što Isus svoja promišljanja bazira na sasvim drugim mjerilima i poziva slušateljstvo na zaokret, na obraćenje, na svetost, na pogled usmjeren prema gore. Dijete, koje Isus tri puta spominje u navedenim evanđeoskim tekstovima može poslužiti kao nadahnuće za promjenu mentaliteta odraslih odnosno roditelja. U tom duhu ako odrasli žele biti u službi djeteta, trebali bi od njega učiti te s njime otkrivati male stvari, dopuštajući mu da ih iznenadi u svom pogledu na svijet. Od odraslih se očekuje da uz pomoć djeteta na nov način otkrivaju vrijednosti toga svijeta, jer proces promatranja svega stvorenog u sebi neminovno uključuje i činjenicu da treba slušati i cijeniti ono što nam govori vlastito srce.⁴⁸

Teološka promišljanja o duhovnosti djece ukazuju na njihovu sposobnost od najranije dobi za gledanje Nevidljivoga. Dijete, na sebi svojstven način, spoznaje da uz roditelje i okolinu postoji netko tko nas sve nadilazi i s kojim se može ostvariti zajedniš-

⁴⁷ Usp. A. HOBLAJ, *Teološko-katehetska ishodišta vjerskog odgoja u ranom djetinjstvu*, str. 17.

⁴⁸ Usp. A. HOBLAJ, *Teološko-katehetska ishodišta vjerskog odgoja u ranom djetinjstvu*, str. 11–12 i 65.

tvo povjerenja i ljubavi. Radi se o odnosu u kojem je uključena čitava djetetova osoba, sa svim svojim dimenzijama, a ne samo racionalna koja kod djeteta nije posve razvijena.⁴⁹

3.3. *Djetetova molitva*

U djetetovu životu molitva ima posebno značenje. Dijete se pokazuje sposobnim za molitveno izražavanje, iako još potpuno ne sudjeluje u Euharistiji, ona i dalje ostaje primarni način ostvarenja duhovnog života koju je primilo na krštenju. Važno je proniknuti u tajnu djetetove molitve koja za njega nije samo verbalno izražavanje, već ju ono proživljava u trenutcima bogatim šutnjom i zbog toga sa spontanošću i izrazitom lakoćom proizlazi iz njegovih usta i srca. U molitvi dijete upotrebljava malo riječi, izražava samo ono što mu je u životu bitno, stoga molitveno izražavanje djeteta do sedme godine najčešće poprima hvalbeni i zahvalni karakter. Valja također spomenuti da dijete u molitvi izražava duboki smisao Božje transcendencije i proživljava njegovu blizinu. Osim toga, kada govorimo o djetetovoj molitvi, riječ je o kratkim trenucima poput bljeska, i unatoč kratkoći, oni pokazuju prisutnost dubokoga misterioznog iskustva u djetetu. U tom kontekstu A. Mitjans primjećuje: "Ti trenutki ukazuju na činjenicu da u djetetu postoji snaga i bogatstvo čije se obilježje ne uspijeva jasno definirati. Sama činjenica da se radi o pojavi nalik na zrake svjetla ne umanjuje njezino značenje, jer je vlastito djetetu da najprije na isprekidan način doživi bogatstva koja posjeduje. Zatim ta bogatstva polagano i pomoću ambijenta prelaze u postojani habitus."⁵⁰ Osim navedenih molitvenih karakteristika, treba naglasiti da djeca doživljavaju posebnu radost u susretu Gospodinom u molitvi. Govoreći o stanju djeteta koje moli, navedeni ga autor opisuje kao da "djetetovo biće vibrira, umiruje se i raduje". Stoga je molitveno iskustvo djeteta izraz potrebe za neprolaznom ljubavlju koju dobiva u odnosu s Bogom, jer u njemu nalazi hranu koju njegovo biće traži, kao i ono što mu je potrebno da se skladno razvije kao osoba.⁵¹ U molitvenom

⁴⁹ F. PODGORELEC, *Nekoliko temeljnih smjernica za duhovno život djece s posebnim osvrtnom na kršćansku duhovnost*, str. 484.

⁵⁰ Joaquín M. ARAGO-MITJANS, *Psicología religiosa e morale del bambino e del fanciullo*, Leumann, LDC, Torino, 1970., str. 207.

⁵¹ Usp. J. M. ARAGO-MITJANS, *Psicología religiosa e morale del bambino e del fanciullo*, str. 208.

izražavanju djece posebnu ulogu ima tišina i sabranost. Iz iskustva brojnih odgojitelja djeca su sposobna prepustiti se dubokoj šutnji koja ima vrlo važnu i nezamjenjivu vjerničku ulogu u njihovom životu. M. Montessori govori o *unutarnjoj spremnosti djece za tišinu*, objašnjavajući pritom da djeca jedino u njoj mogu doživjeti svoje unutarnje biće.⁵² Stoga su tišina i šutnja za dijete *put u vlastito središte i put do Boga*.⁵³

ZAKLJUČAK

Po svome sadržajnom opsegu tema obrađena u ovom znanstvenom radu zavrjeđuje iscrpnija promišljanja, što je bilo neizvedivo zbog prostorne ograničenosti ovoga članka. Istraživanjem smo došli do spoznaje da je duhovnost u oblikovanju djetetova identiteta integrativna komponenta cjelokupnog odgoja i obrazovanja te takva ima značajnu ulogu u njegovu daljnjem općeljudskom i kršćanskom razvoju.

Ta nas je spoznaja potakla na jasnije definiranje relevantnih pojmova čovjekove duhovne dimenzije, djetetove duhovnosti i djetetova identiteta. Navedene definicije navode nas na zaključak da *duhovnost* nije suprotnost *tijelu* ili *materijalnomu*, nego znači njegovu preobrazbu i ostvarenje njegove osobnosti koja bitno određuje njegov identitet. Promatrano s teološkog aspekta, već se začecem stvara djetetova osobnost, odnosno njegova *duhovna duša*, a zatim se u odnosu na nju stvara psihofizička razina djeteta. Polazište za razumijevanje djetetova identiteta ima svoje izvorište u Bogu, jer je u temelju njegove egzistencije *utkana Božja slika*.

Podrobnijim proučavanjem uloge duhovnosti u oblikovanju djetetova identiteta došli smo do spoznaje kako socijalni čimbenici bitno utječu na oblikovanje duhovnosti predškolskog djeteta, jer je ono neminovno upućeno i socijalno ovisno o drugima. Svakako da primarno mjesto u socijalizaciji djeteta predškolske dobi zauzima obitelj s pripadajućim članovima, zatim dječji vrtići, župne zajednice te vršnjaci i mediji.

⁵² Hildegard KASPER – Erich H. MÜLLER (ur.), *Mit Kindern Stille entdecken*, Verlag M. Diesterweg, Frankfurt am Main, ⁵1995., str. 23–26, navedeno prema: Ana Gabrijela ŠABIĆ, *Vjerski odgoj djece predškolske dobi u duhovno- kulturnom kontinuitetu s vjerskim odgojem djece mlade školske dobi*, str. 42.

⁵³ Usp. Hubertus HALBFAS, *Religionsunterricht in der Grundschule. Lehrbuch 2.*, Düsseldorf – Zürich, 1984., str. 81., navedeno prema: *Isto*, str. 42.

U skladu s opisanim zaključcima, do kojih smo došli istražujući pedagošku i katehetsko-teološku literaturu, nameće nam se temeljni i konačni zaključak da dijete od najranije dobi posjeduju bogati duhovni život, koji se izražava na različite načine u skladu s njegovim psiho-fizičkim sposobnostima. Obitelj, zajedno s ostalim socijalizirajućim čimbenicima, pozvana je promicati svijest i spoznaju da duhovnost sa svim njezinim aspektima ima ključnu ulogu u razvoju i oblikovanju djetetova identiteta. U ovome radu usredotočili smo se samo na neke od njih koji su na specifičan način svojstveni djetetu predškolske dobi. Nedvojbeno je da ova tema nudi neiscrpno bogatstvo sadržaja kao predmet istraživanja jednoga novoga znanstvenog rada.

SOCIAL ASPECTS IN DESIGNING CHILDREN'S SPIRITUALITY AND IDENTITY AND THEIR ACTUALISATION

Summary

The question of spirituality becomes the centre of interest of contemporary man. In that spirit the need to examine that phenomenon in children can be understood. The first part of the work is about conceptual definitions (spiritual dimension of man, spirituality of children and the child's identity) that allow a clearer understanding of the preschool child's spirituality. Family is the primary place of socialization, which is the subject of the second part. Together with kindergartens, parish communities, groups of peers and media, it plays a key role in the development of the child's identity. The third part deals with reflections on the spiritual life of a preschool child. The starting point is provided by Jesus of Nazareth. Only some of the essential features of the child's spirituality are presented that have a special significance in the life of little children.

Keywords: spirituality; the child's identity; spirits of the child's life; socialization; family; media